

Sammlaren

Tidskrift för forskning om
svensk och annan nordisk litteratur
Årgång 144 2023

I distribution:
Eddy.se

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Berkeley: Linda H. Rugg

Berlin: Stefanie von Schnurbein

Göteborg: Åsa Arping

Köpenhamn: Johnny Kondrup

Lund: Torbjörn Forslid

München: Joachim Schiedermaier

Oslo: Elisabeth Oxfeldt

Stockholm: Anna Albrektson, Thomas Götselius

Tartu: Daniel Sävborg

Umeå: Maria Jönsson

Uppsala: Torsten Pettersson

Zürich: Klaus Müller-Wille

Åbo: Claes Ahlund

Redaktörer: Ingeborg Löfgren (uppsatser) och Tim Berndtsson (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2024 och för recensioner 1 september 2024. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förfogande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978–91–87666–43–8

ISSN 0348–6133

Printed in Lithuania by
Balto print, Vilnius 2024

lagt sig om att skriva en läsvänlig studie, utan också för att avhandlingen är ett föredöme vad gäller vetenskaplig noggrannhet och hederlighet. Läs den och låt den bli en del av den litteraturvetenskapliga kanon. Själv inväntar jag otåligt Hultmans kommande bidrag till den humanistiska forskningen. Jag är fortfarande nyfiken gul!

Annika Olsson

Alexander Kofod-Jensen, *The Rhetoric of Ambivalence: The Memory World of the Nazi Perpetrator in Jonathan Littell's The Kindly Ones*. Karlstads universitet. Karlstad University Press. Karlstad, 2022.

Det är en i högsta grad bekymmersam och stortradad roman, Jonathan Littells *De välvilliga* (*Les Bienveillantes*, 2006; *The Kindly Ones* 2009). En högt uppsatt naziofficer, Maximilien Aue, berättar osminkat och utan ånger om de övergrepp och illdåd han varit inblandad i. Återberättade från kanske 1980-talet är det fråga om tillbakablickar på en hängiven, om än inte okritisk, gärning i Tredje Rikets tjänst. Till romanens ambivalenta tilltal hör också att Aues minnen av kriget varvas med minnen från uppväxten och den incestuösa kärleksrelationen till systemen Una. Modern och styvfaderns ambitioner att skilja dem åt skapar också ett hat, som kulminerar i en central handling i romanen, då Aue under ett besök i villan i Frankrike uppenbarligen dräper dem båda. Begäret till systemen – den enda kvinnan han kan älska – driver dessutom protagonisterna in i en rad homosexuella, men aldrig särskilt engagerade, förbindelser.

Vad är det för en roman? Vill författaren relativisera Förintelsen? Eller påstår han att alla nazister egentligen är pervon? Svaret är antagligen: ingetdera. Och allt detta. Och mycket mer än så. Kring denna roman kretsar Alexander Kofod-Jensens avhandling i litteraturvetenskap, med titeln *The Rhetoric of Ambivalence: The Memory World of the Nazi Perpetrator in Jonathan Littell's The Kindly Ones* (Karlstad University Press 2022), försvarad vid Karlstads universitet i december 2022.

Låt oss börja med elefanten i rummet. I vad som kan se ut som ett brott mot en hederskodex – och praxis – inom litteraturvetenskapen har Kofod-Jensen valt att utgå från den engelska översättningen, istället för Littells franska original. Min första reaktion på detta var förvåning. Och en tanke att i så fall kan han väl lika gärna skriva om

den svenska översättningen. Vi kan vända på det: en översättning är självfallet *också* ett litterärt verk. Och väl värt ett studium. Men är det Littells? Svaret i fallet *Les Bienveillantes* är tillräckligt komplext för att försvara en läsning av den engelska översättningen, mer än på grunderna att Kofod-Jensen skriver på engelska.

Författaren Jonathan Littell är tvåspråkig, uppväxt i Frankrike och USA, men valde att författa sin närmare tusen sidor långa debutroman på franska. När det var dags att överföra texten till engelska gjordes det av översättaren Charlotte Mandell i tätt samarbete med Littell. Detta fick konkreta avtryck i den engelska utgåvan, medvetna förändringar från originalet har genomförts, till exempel har referenser till Algeriet-krisen istället blivit till Vietnam i den engelska utgåvan, och flera andra aktivt redaktionella val – föreslagna av Littell, om än på detaljnivå – gör den engelska versionen till det närmaste en sanktionerad utgåva, ja ett eget verk, vi kan komma, dessutom med en redan etablerad tolkningsdiskurs. Jag böjer mig för detta, och accepterar uppdraget.

Avhandlingen, som är skriven på engelska – och i synnerligen läsbar språkdräkt, Kofod-Jensen skriver utmärkt – består av sju olika kapitel: en inledning, ett kapitel som behandlar teoretiska utgångspunkter, följt av fyra analyskapitel och en konkluderande avslutning. Introduktionskapitlet inleds med en beskrivning av de konfliktlinjer i romanen som avhandlingen vill undersöka – nämligen den personliga och den historiska dimensionen i protagonisterna Aues redogörelse för sina minnen under andra världskriget. Sammanblandningen mellan privata minnen, alltså rent fiktiva, och historiska minnen, vilka ofta äger en faktisk motsvarighet, har skapat en osäkerhet i receptionen av Littells roman. Men utgångspunkten, som avhandlingen delar med ett antal andra läsare, är att diskrepansen mellan det personliga och det historiska snarare bildar fundamentet för romanens retoriska tilltal, som här alltså rubriceras som *ambivalent rhetoric*; ”The rhetoric of ambivalence”. Denna ambivalens återfinns inte bara i romanens berättande utan också hos huvudpersonen själv.

Avhandlingen utgår från begreppen *noesis* och *poiesis*, som enkelt kan översättas med det vi vet – *noesis*, att skapa en bild av historien – och det vi hittar på – *poiesis*. Och det är uppenbart att Littell är en författare som lyckas provocera många läsare genom att oscillera fram och tillbaka mellan dessa förhållningssätt. Till skillnad från andra utgångs-

punkter i avhandlingen så följs inte riktigt detta begreppspar upp, utan bildar mer en fond mot de följande läsningarna, för att sedan återkopplas hastigt i slutdiskussionen. Nästa begrepp är *ambivalens*. Kofod-Jensen lutar sig här mot Zygmunt Baumanns diskussioner i *Modernity and Ambivalence*, där Bauman hävdar att modernitetens förhållande till ambivalensen var att i så hög utsträckning som möjligt låta klarhet och transparens råda i stället för ovisshet och instabilitet. En roman om moderniteten bör visa på omöjligheten i detta ”transparenta” uppdrag och istället manifesteras ambivalensen också som form.

För att kunna förstå en fiktiv gestalt i dess olika egenskaper som någon form av verklighetsrelaterande entitet, men också som symbolisk karaktär och slutligen som den textkropp den faktiskt är, lånar avhandlingen James Phelans tredelade modell av karaktären som mimetisk tematisk och syntetisk. Dessa kan ses som styrande för avhandlingens följande analyser. *Mimetisk* är den traditionellt realistiska nivån; *tematisk* är en mer abstrakt relation, vad en karaktär symboliserar, eller manifesterar; medan karaktärens *syntetiska* nivå förstås mer i termer av hur karaktären, och romanvärlden, diegesen, är framskriven som *textuell* funktion och hur den alstrar – och alstras av – texten.

Avhandlingens analyser betonar framskrivandet av minnet snarare än framskrivandet av historien. Romanen *The Kindly Ones* handlar inte om historien utan om hur Aues minnen hanterar den här perioden av hans liv, och inte bara den aktuella perioden (Nazityskland) utan också barndomen och ungdomen. Skillnaden mellan historia och minne anges – med en hänvisning till Peter Novick – bestå i att historieskrivning behandlar något förflutet, medan minnet är något som alltid är närvarande.

Också analysen av minnet delas in i en tredelad modell. Det individuella, det kollektiva och det kulturella minnet. Det individuella minnet är kopplat till den mimetiska karaktären, medan det kollektiva minnet tjänar en mer ideologisk roll, ett sätt att bevara en berättelse om det förflutna så som man vill bevara den, heroiserande till exempel, men inte på ett institutionaliserat vis. Det kollektiva minnet kan bekräfta ett slutet system eller en grupp, medan det kulturella minnet strävar efter att bli alltmer allmängiltigt (och kan väl sägas ha etablerats med museernas framväxt under 1800-talet). I vår globala och digitaliserade tidsålder, när en kulturell konstruktion inte längre kan förbli oemot-

sagd, blir också strävan efter ett universellt kulturellt minne angelägen.

Det första analyskapitlet handlar om Aue som berättare. Det finns en mängd sprickor i hans redogörelse, som i högsta grad etablerar den mimetiska berättaren som en opålitlig sådan. Han har minnesluckor, hallucinerar, och drar emellanåt märkliga slutsatser av sina observationer. Det följande kapitlet uppehåller sig vid hur Littells text utnyttjar historiska fakticiteter. Först slår avhandlingen fast att romanen själv, eller Aues berättande, inte påstår sig återberätta historiska skeenden, utan det vi har är – återigen – Aues minnen, som påfallande ofta, och med påfallande precision sammanfaller med det många läsare känner till om andra världskriget.

Ett första exempel på Aues utnyttjande av historiska fakta är när han – i romanens nu-plan – relaterar antalet döda judar till antalet döda ryssar och tyskar (siffror som i allt väsentligt stämmer överens med historikers och förintelseforskares beräkningar). Längre fram i romanen vidareförs denna tankegång i ett bejakande av den historieskrivning som hävdar att förintelsen egentligen inte är en isolerad massutrotning utan en förlängning av det koloniala arv på vilket det moderna Europa byggt sin välfärd. Och i romanens inledning etablerar Aue också paralleller till de amerikanska och vietnamesiska offren i Vietnamkriget.

Avhandlingens nästa exempel på hur romanen laborerar med historiska fakta är den absurda scenen mot slutet, när Aue under en ceremoni nere i Berlinbunkern biter Hitler i näsan. Berättaren Aue försöker till och med skapa en trovärdig förklaring till varför denna händelse inte finns med i historieskrivningen (i princip för att de närvarande snart var döda), och på en litterär nivå kan hela scenen ses som ett sätt för Littell att skapa en ambivalens i läsarens förhållande till historiska fakticiteter – och ja, kanske också driva med oss...

I det följande kapitlet diskuteras hur romanen förhåller sig till – och som vissa skulle säga relativiserar – ondskan och det brutala massdödandet. Aue framställs som en person som successivt blir mer och mer indragen i framför allt administrationen av dödandet – berättaren är ju i första hand (men inte enbart) en nazistisk byråkrat. Men Aue är också en fritänkande intellektuell, som emellanåt kritiskt reflekterar över sin och Tysklands roll i det som pågår. Nazisterna, förstär läsaren, är inte en flock likasinnade robotar, tvärtom, romanen gestaltar det heterogena manskap som kommit att utgöra Hitlers dödsmaskin.

I ännu en akt av möjlig relativisering, förekommer passager i romanen där såväl judarnas som de sovjetiska soldaternas grymheter accentueras. De är precis lika ondskefulla som vi, lyder Aues konklusion. Och nazisternas grymheter är inget som finns nedlagt från början. Avrättningsmetoderna utvecklas successivt, från exekutionspatruller, till gasning i lastbilar, till den slutliga lösningen med Zyklon B i koncentrationslägren.

En viktig passage i romanen är när Aue, med en möjligtvis förödande logik, relativiserar ansvaret för dödandet. I till exempel programmen för eutanasi, alltså dödshjälp för barn med olika funktionsnedsättningar, beskriver han den läkare som ställer en diagnos som lika ansvarig som chauffören som skjutsar barnen till sjukhuset; den som blandar till injektionen är lika ansvarig som den som injicerar; hela kedjan är lika ansvarig eller lika lite ansvarig, man är bara kuggar i ett maskineri. Resonemanget landar i en central anklagelse, där Aue uppmanar läsaren att erkänna att hen skulle gjort samma sak som honom om han hamnat i en motsvarande situation.

Det sjätte kapitlet, som är avhandlingens fjärde och sista analyskapitel, ägnas åt de återkommande punkter i romanen där det historiska projektet rasar samman och in i Aues privata omständigheter, vare sig det handlar om sexuella utsvävningar, hans incestuösa förhållande till system, hallucinatoriska passager, eller vad som händer när Aue under slaget vid Stalingrad faktiskt får ett hål i huvudet, ett "tredje öga", som han senare beskriver det. Och det är i Stalingrad som Aues berättande för första gången och också mest radikalt bryts ned, först genom feberdimmor, sedan på grund av en öroninflammation, och därefter genom, vad läsaren och berättaren själv först långt senare får erfara, att Aue alltså blir skjuten. Ganska plötsligt övergår berättandet i ett drömligt hallucinatoriskt tillstånd, där den historiografiska dimensionen i romanen bryts ned fullständigt till förmån för den subjektiva erfarenheten.

Helt logiskt introduceras här romanens Batailledimension, och det är uppenbart att flera av de som tagit sig an romanen hamnat i Georges Batailles fascination för det kroppsliga, amoraliska, gränsöverskridande och transcenderande subjektet. Aue beskriver också sitt tredje öga med en term hämtad från Bataille, "the pineal eye" ("tallkottögat") alltså ett sinnesorgan kopplat till tallkottkörteln, som ju bland annat Rousseau menade var själens säte i kroppen.

I det följande avsnittet är det den problematiska relationen mellan Aue och systemen Una som beskrivs, vilken också så småningom leder till att Aue mitt under kriget åker till södra Frankrike och (uppenbarligen) dräper sin mor och sin styvfar, vilka en gång separerade de två syskonen från deras otillbörliga relation. Romanens bisarraste avsnitt, också kopplat till detta, är kapitlet "Air", som strax före krigsslutet utspelar sig i systemens övergivna hus dit Aue tagit sin tillflykt och där ägnar sig åt en räkka sexuella excesser, som om han kopulerade med hela huset.

Avhandlingens sista analysavsnitt behandlar den mest givna intertexten, Aischylos *Orestien*, varifrån titeln "Les Bienveillantes" (och "The Kindly Ones") är hämtad. Relationen mellan Littells roman och den klassiska trilogin har behandlats av flera uttolkare, och parallellerna är uppenbara: Orestes har begär till sin syster, och mördar sin moder för att hon varit inblandad i mordet på fadern Agamemnon. På samma sätt anklagar Aue sin mor för att ha "dödat" fadern, det vill säga fått honom att lämna familjen.

Den avslutande diskussionen lyfter fram att romanen demonstrerar hur nazismen inte är en unik företeelse utan kan sägas vara ett uttryck för det som Zygmunt Bauman beskrivit som modernitetens universella drivkrafter, att motverka allt som bryter mot klarhet och transparens. Baumans beskrivning av moderniteten, menar Kofod-Jensen, fungerar också som metafor för nazismens moderna projekt att skapa renhet och klarhet genom förintelsens utrensningar. Den uppståndelse som romanen väckt, och väcker, kan, menar avhandlingsförfattaren, ses som ett intyg på det moderna projektets misslyckande i Baumans mening: "[A]s Bauman explains, attempts to eradicate ambivalences only forces new ambivalences to resurface in a potentially infinite procession of eradication and emergence." Littells roman kan ses som ett gestaltande av en eskalerande process av nedbrytning och överskridande.

Efter läsningen av Kofod-Jensens välskrivna studie uppstår några större och några mindre frågeställningar. Den första gäller vad avhandlingsförfattaren faktiskt gör. Detta är ju en avhandling i litteraturvetenskap, men med påfallande få litteraturvetenskapliga metodreferenser. Läsaren får inga explicita ledtrådar till vilken eller vilka typer av läsning som vi har att förvänta oss? Hermeneutisk? Diskursanalytisk? Motivstudie? Jag väljer att sluta mig till det ganska vaga begreppet "närläsning", något jag ska återkomma till.

Om denna efterlysning gäller själva utgångspunkten för det som ska genomföras, gäller nästa fundering själva resultatet. Den läsare som inte har Kofod-Jensens örnkoll på receptionen kan undra: vad mer specifikt *tillför* denna avhandling, hur sorterar den in sig i den stora mängden av Littell-läsningar? Är den syntetisk i så måtto att den sammanför ett antal trådar till en helhet, eller är det fråga om en nyläsning? Pekar den ut nya riktningar? Jag ställer inte frågan för att jag inte ser vad avhandlingen har åstadkommit, utan för att också jag som försökt skrapa lite på ytan av Littell-receptionen har svårt att se var den positionerar sig.

Här hade jag önskat att avhandlingsförfattaren hade sorterat de olika Littell-läsningarna lite tydligare. Vi möter en genomgång i början, men det är svårt att ha dem med sig under läsningens gång, då avhandlingen opererar med många referenser. Den avslutande konkluderande delen skulle vunnit på att repetera och om möjligt systematisera Littell-receptionen och forskningen för att göra det uppenbart substantiella bidraget ännu tydligare.

Alla som läst romanen kan konstatera att den etablerar en frustrerande och något förvirrande mix av Aues historiografiska ambitioner, och de synnerligen privata upplevelserna. De mest påfallande inslagen i de senare är ungdomens incestuösa förhållande till system, och det förmodade mordet på modern och styvfadern. I receptionen, och också i denna avhandling, konstateras att detta bidrar till romanens fiktioniserande strategi, vilket säkert är korrekt. Men nästan ingen av de analyser jag läst vågar sig på en riktig sammankoppling av dessa olika motiv i romanen. Frågan är alltså: förutom i Aues minne, hur hänger de här bitarna faktiskt *ihop*? Även Kofod-Jensen avstår från att driva denna fråga längre än till ett konstaterande.

Detta tangerar också en annan känslig punkt som påfallande få diskuterar, även om det har förekommit i receptionen. Aue är ju sexuellt över-skridande, frågan är om romanen vill framställa honom som "pervers"? Att ha homosexuella relationer är väl inget vi reagerar så värst mycket över idag, lite besvärligare är det förstås med Aues incestuösa förhållande till system. Vilken roll för karaktäristiken av Aue spelar hans sexualitet? Han är ju dessutom en intellektuell, vill ju helst ägna sig åt humaniora och musik. Är detta den dekadenta nazisten? Är alla nazister perversa, egentligen? Om nu syftet är att skapa en ambivalens i vår bild av förövaren, hade det inte varit effektivare att ha en huvudperson helt utan överdrifter? Inte heller dessa

lika spännande som problematiska frågor lyfts i avhandlingen.

Däremot väjer inte Kofod-Jensen för att lyfta in Bataille, en synnerligen drivande referens i romanen, inte minst genom det Aue kallar för sitt tredje öga, tallkottögat. Avhandlingen citerar inte nedanstående passage där Bataille skriver om denna säregna egenskap, men jag återger den här då den bildar utgångspunkten för ett vidare resonemang:

Tallkottögat, som särskiljer sig från det horisontala systemets normala okulära syn, uppenbarar sig således i en slags tårfylld nimbus, likt ett träds öga eller, möjligen, ett mänskligt träd. Samtidigt är detta okulära träd inget mer än en väldig rosa penis, som under solens berusning vittnar om eller påkallar ett vämjeligt illamående, en kväljande ångestladdad svindel... [förvandlad] ...till ett svindlande fall genom den världsiga rymden, åtföljt av ett fruktansvärt skri. (Svensk översättning Martin Bladh 2008)

När man läser detta, förutom det avhandlingen beskriver om hur Batailles tänkande dras mot gränsöverskridandet, så väcks ju ytterligare en fråga som för mig blir central: *vad har Bataille att säga om för-intelsen?* Eller snarare om *berättelsen* om för-intelsen? För han är väl inte bara med i romanen för att motivera Aues perversioner? En parallell kan här göras till en roman som är minst lika ambivalent och besvärande som Littells, nämligen Imre Kertesz *Mannen utan öde*. I denna roman låter författaren oblygt en Mersault-gestalt (från Albert Camus *Främlingen*) i form av protagonisten György Köves ta plats i koncentrationslägret, och ofta obekymrat reflektera över de stora ytorna lämpade för fotboll, och över medfångar som slutar röra på sig. Den avgrundsdjupa frågan som Kertesz installerar i romanen är vad en Mersault gör i Auschwitz? På samma sätt borde vi fråga oss vilken funktion Littells Bataille har i Tredje rikets dödsmaskineri? Men Kofod-Jensen ställer inte den frågan (och inte heller någon annan i det svep av receptionen som oppositionsuppdraget tillät). Skälet till detta, och andra undvikanden, tror jag att jag anar i ett gammalt hederligt begrepp som avhandlingen inte diskuterar: *dekonstruktion*.

Jag uppfattar nämligen i min läsning att Kofod-Jensen vill vara så trogen, nästan exegetiskt trogen, gentemot romanen och Littells intentioner som det bara är möjligt. Det är också här närläsningen avslöjar sig som den starkaste drivkraften i avhandlingen. Mitt intryck av romanens estetik och ar-

betssätt är emellertid att Littell använder sig av en räckra olika grepp för att *dekonstruera* flera narrativ: det om förintelsen; det om den banala ondskan; och narrativet om västerlandets historiska skuld. Men Kofod-Jensen använder i sin framställning alltså själv inte ordet dekonstruktion i beskrivningen av romanen. Frågan infinner sig om Kofod-Jensens lojala närläsning skyggar för dekonstruktiva grepp?

Och där skulle jag kunna hävda att avhandlingens lojalitet brister, ty den form av lojalitet som avhandlingen *inte* hänger sig åt är just att bryta upp och isär Littells roman. Romanen utmanas inte alls på samma sätt som Littell utmanar historien, utan avhandlingen följer hans roman med obrottslig trohet. Detta är i och för sig inget fel, utan kanske snarare ett val, skulle jag tro. Men det finns ett antal lösa tåtar och trådar att rycka i, som skulle kunna öppna upp för en ännu större komplexitet än de ambivalenser som avhandlingen förvisso mycket förtjänstfullt har redogjort för.

Låt mig ge några exempel: för mig utgör några av Aues långa konversationer romanens höjdpunkter, då de bidrar med fördjupning och problematiseringar av Aues och nazismens världsbilder. Det gäller framför allt Aues möte i Babi Jar, med en bildad jude som han sedan avrättar, liksom samtalet med en bolsjevik (som förvisso tas upp i avhandlingen, men ganska kortfattat). Till de här "dekonstruktiva" samtalen skulle jag också kunna foga Aues omfattande diskussioner med kollegan Voss, om huruvida de kaukasiska bergsjudarna de facto är judar till rasen. Det lika välutbildade som absurda i Voss och Aues resonemang skapar också en slags reva i texten. Det som Riffaterre en gång i tiden kallade för "ogrammatiskheter", eller "subtext". Vad händer ifall en läsning utgår från dessa ställen?

Likaså har Aue en sorts romans med en uppenbarligen fin och rar kvinna i Berlin. Romansen är förstas helt platonisk, Aue åtrår ingen annan kvinna än sin syster Una, men den finns där, också som en påminnelse för den äldre Aue om en möjlighet, trots allt, som gick förlorad. Om jag här pekar på saker som inte står i denna ambitiösa läsning, så beror det alltså på att de tillsammans skulle kunna erbjuda ett i bästa mening otillfredsställande mönster som osäkrar ännu fler aspekter i romanens redan ambivalenta kombination av historiskt minne och fiktiva excesser.

En annan fråga som den lojale analytikern inte ställer är om Littell i själva verket är en fegis? Romanförfattaren låter Aue presentera en del väldigt

forcerade försvar för sina handlingar, men också andra helt realistiska (det moderna projektet, kolonialismen, etcetera – problemet, och det som gör läsningen stundtals plågsam, är ju att Aue så ofta har *rätt*). Genom att lägga dessa relativiseringar i Aues mun och penna kan författaren på en gång toföra dem och svära sig fri. Detta kan en läsare uppfatta som en ganska feg, och "safe", strategi. Vill författaren Littell *både* föreslå att Holocaust kan jämföras med Stalin och kolonialismen, och att det *inte* kan jämföras?

Det landar i frågan: *vad vill Littell egentligen säga med romanen?* Med tanke på all fikcionalisering och alla intertextuella relationer som etableras: är det möjligt att romanen faktiskt *inte bara* handlar om Tredje Riket och nazismen? Och jag syftar då på något mer än avhandlingens diskussion om "moderniteten". Kofod-Jensen snuddar vid möjligheten på sidan 176, där vi läser att Aue faktiskt är en mimetisk person vars historia fortsätter också efter andra världskriget. Men borde inte romanens budskap också kunna göra det? Kan det alltså vara så att den här romanen *också* handlar om något helt annat? Är det i själva verket på *den* funktionen som Aues privata minnen anspelar? Är det *den* möjligheten som Hitlers attackerade näsa vill visa på – att vi ska gå dit den bitna näsan pekar?

Detta leder mig fram till en ideologisk (men märk väl *inte kvalitativ*) reflektion – jag har svårt för läsningar som hela tiden kröker sig in mot objektet, romanen, dikten – texten. Varför inte använda verket som en språngbräda för att diskutera vad den här komplexa texten faktiskt gör, en läsning som pekar utanför romanens egen omedelbara materiella och diskursiva kontext? Avhandlingens analys smiter också från den frågan, och återigen vill jag peka på lojaliteten – avhandlingsförfattaren vill helst stanna inom romanens pärmar.

Med dessa kritiska reflektioner ventilerade ska det ändå sägas att Kofod-Jensen med *The Rhetoric of Ambivalence: The Memory World of the Nazi Perpetrator in Jonathan Littell's The Kindly Ones* åstadkommit ett synnerligen välskrivet och substantiellt bidrag till diskussionen runt en av de mest kontroversiella romanerna som utkommit på denna sida millennieskiftet. Begreppet ambivalens är genomgående i arbetet och han visar till en början på hur mottagandet av romanen är minst sagt mångfacetterat, med starka polariseringar och emellanåt uppiskade känslolägen.

I avhandlingen arbetar Kofod-Jensen som nämnts huvudsakligen med två tredelade begrepps-

grupperingar, där den första handlar om romanens mimetiska, tematiska och syntetiska karaktär, och den andra rör minnesgestaltningen som beskrivs i termer av individuellt, kollektivt och kulturellt minne. I allt väsentligt bibehålls dessa analytiska begrepp avhandlingen igenom på ett konsekvent och noggrant sätt. Det jag har efterlyst är att avhandlingen tydligare skulle positionera sina resultat gentemot tidigare forskning, och jag har konstaterat att vissa – i mina ögon – mer dekonstruktiva passager i romanen, stycken som skulle kunna utmana den genomförda läsningen, valts bort. Detta hänger ihop med min delvis ideologiska invändning mot avhandlingsförfattarens sätt att närma sig boken: emellanåt är analysen både för lojal gentemot författaren i de genomförda närläsningarna, och samtidigt är den möjligen illojal i att den inte angriper Littells roman så som dess författare angriper historien. Med detta sagt är det tillfredsställande att se att Kofod-Jensen ofta mycket framgångsrikt genomfört det han säger sig vilja genomföra, och det är förstås huvudsaken: avhandlingsförfattaren är inte bara lojal mot romanen (vilket jag kan ha invändningar mot) utan han är också lojal mot sitt eget projekt (vilket är utmärkt!).

Under min tid i tankesmedjan Humtank (där jag till en början representerade just Karlstads universitet) drev jag med viss envishet tesen att kulturen och humaniora bör ägna sig åt att uppmuntra *intellektuell instabilitet*, att bejaka osäkerheten som drivkraft. Kofod-Jensen har med sin ambitiösa läsning visat att Littells roman i allra högsta grad är en källa till denna intellektuella instabilitet. Mitt gränsöverskridande tallkottöga registrerar detta som något positivt.

Jonas Ingvarsson

Johanna Lindbo, *Den sinnliga uppmärksamheten. Materiellt ekokritiska läsningar av svensk prosa från antropocen*. Göteborgs universitet. Göteborg, 2023.

Denna avhandling i litteraturvetenskap är en 251 sidor lång sammanläggningsavhandling som består av abstract på svenska och engelska, en kappa och sex på förhand publicerade artiklar.

Kappan består av en inledning, en forskningsöversikt, teori- och metodreflektioner samt en sammanfattning av artiklarna. Allra först i inledningen definieras genren "nature writing", där naturen står i centrum, som den som brukar bli föremål för eko-

kritiska studier. Men Lindbo vänder sig därefter genast bort från denna genre med frågan om det inte genom att rikta blicken på särskilda sätt också borde gå att göra produktiva läsningar av den mer-än-mänskliga värld som inte befinner sig i texternas centrum utan snarare i bakgrunden. Kanske kan vi på så vis få tillgång till mer-än-mänskliga narrativ och utmana dualismen mellan människan och hennes omvärld?

På denna problemformulering följer en syftesdeklaration som innebär att: "undersöka skönlitteraturen som en kunskapskälla till, och skildrare av, mer-än-mänskliga berättelser." Därefter formuleras vad jag uppfattar som ett delsyfte som innebär en fokusering av "tillämpning och hantering av teori eftersom stora delar av strukturalistiska narrativa begrepp och gängse litteraturvetenskapliga teorier utgår från kunskapande om det mänskliga." Så kommer slutligen en formulering av ett andra delsyfte: "att undersöka vad den litteraturvetenskapliga uppmärksamheten på mer-än-mänskliga narrativ får för konsekvenser för förståelsen av subjektsskap, tillblivelse och agens." (s. 19)

Därpå följer ett kortare stycke där det diskuteras på vilka sätt skönlitteraturen har en särskild potential att erbjuda överraskande perspektiv på relationen mellan den mänskliga och mer-än-mänskliga världen. Lättillgänglighet, kostens förmåga att vidga de mänskliga perspektiven och litteraturens säregna och kreativa perspektiv på människans relation till det mer-än-mänskliga är de anledningar som framförs. Detta stycke följs av ett om urval av material, där Stig Dagerman, Birgitta Trotzig och Mare Kandre definieras som avhandlingens viktigaste författarskap. Anledningen till att just dessa har valts är att de var verksamma under efterkrigstiden, att de alla tre har utförliga skildringar av den mer-än-mänskliga världen i sina verk, samt att denna aspekt av deras författarskap tidigare inte har uppmärksamats, eller i alla fall inte så mycket och inte på det sätt som Lindbo avser att göra. Sara Stridsberg, Andrzej Tichý och Mara Lee berörs också men mer perifert.

Därefter går Lindbo vidare med att diskutera begreppen Antropocen, Capitalocen och Chthulucene, vilka alla är benämningar på den tidsperiod som studeras, dvs efterkrigsperioden. Snarare än att välja ett av dessa begrepp konstaterar Lindbo att alla tre ställer "frågor om människoskap, ansvar och vad det innebär att vara av världen, på sin spets." (s. 27) Tillsammans pekar de på relevansen av att utforska hur litterära verk som skrivits efter